

Отримано: 17 червня 2019 р.

Прорецензовано: 21 червня 2019 р.

Прийнято до друку: 24 червня 2019 р.

e-mail: halyna.handzilevska@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2415-7384-2019-8-13-17

Гандзілевська Г. Б., Червінко Л. М. Сценарні установки як чинник професійного вигорання вчителів початкової школи. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2019. № 8. С. 13–17.

УДК 159.922 : 373.3

Гандзілевська Галина Борисівна,*доктор психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки
Національного університету «Острозька академія»***Червінко Лілія Михайлівна,***студентка III курсу спеціальності «Психологія» Національного університету «Острозька академія»*

СЦЕНАРНІ УСТАНОВКИ ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті описано проблему професійного вигорання вчителів початкових класів крізь призму розгортання професійного сценарію. Психологічними бар'єрами реалізації професійних компетентностей учителів початкової школи, що провокують синдром професійного вигорання, який розуміємо, як утрату професійних ресурсів, виокремлено сценарні установки. Виявлено прямий кореляційний зв'язок між показниками професійного вигорання та сценарними приписами, а отже, потребу корегувати сценарні установки вчителів початкової школи. Досліджено, що професійне вигорання вчителів початкових класів залежить і від їхніх психологічних ролей, що свідчить про вагоме місце ролі фактора в профілактиці й корекції професійного вигорання вчителів початкових класів.

Ключові слова: *вчителі початкової школи, професійне вигорання, сценарні установки, психологічні ролі.*

Halyna Handzilevska,*Dr. Sc. (Psychology), Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy
The National University of Ostroh Academy***Liliia Chervinko,***Student of the National University of Ostroh Academy*

SCENARIO SETTINGS AS THE FACTOR OF PROFESSIONAL BURNOUT OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS

In the article the problem of professional burnout of primary school teachers is studied through the prism of the development of a professional scenario. The psychological barriers to the implementation of professional competencies of primary school teachers, which provoke a burnout syndrome that is understood as the loss of professional resources, have allocated scenario settings. There is a direct correlation between the indicators of professional burnout and scenario requirements that leads to the need for adjusting scenario settings for primary school teachers. It was investigated that professional burnout of primary school teachers also depends on their psychological roles, which testify the importance of taking into account the role factor in the prevention and correction of professional burnout of primary school teachers.

Key words: *primary school teachers, professional burnout, scenario settings, psychological roles.*

Постановка проблеми. Освітні реформи та відповідно зміни, які зараз переживає Україна, провокують утрату професійних ресурсів педагогічних працівників, зокрема закладів загальної середньої освіти. Особливо гостро ця проблема стосується вчителів початкових класів. Упровадження інновацій відповідно до орієнтирів концепції «Нова українська школа» вимагає трансформації їхніх професійних сценаріїв для досягнення професійного успіху. Утрата ресурсів, що супроводжує цей процес, деструктивно впливає на реалізацію професійних компетентностей учителя, що своєю чергою стимулює його професійне вигорання. Нагальною вимогою для сучасної психолого-педагогічної науки є вивчення чинників профілактики професійного вигорання, а отже, і бар'єрів у реалізації професійного сценарію вчителів початкової школи.

Короткий огляд останніх досліджень і публікацій. Результати теоретичного аналізу сучасних досліджень з окресленої проблеми демонструють зацікавленість науковців у різнобічному вивченні професійного вигорання, зокрема у визначенні детермінантних чинників і пошуків шляхів його профілактики й подолання. Приміром, вітчизняна дослідниця Т. Колтунович [4], услід за Д. Труновим, В. Бойком та ін., допускає позитивне забарвлення цього явища, однак сконцентровує свою увагу на наслідках і профілактиці синдрому професійного вигорання, зокрема у вихователів дошкільних навчальних закладів. Опираючись на інтерперсональний (Б. Бунк, В. Шауфелі, К. Маслач та ін.), де детермінанти вигорання вбачають у міжособистісній взаємодії, індивідуальний (Л. Халлсен, С. Гобфул, Дж. Фріді, А. Пайнс), у межах якого зауважують на особливостях емоційної та мотиваційної сфер особистості, й організаційний

наслідок (Р. Бурке, І. Віннабст), який причини вигорання вбачає в чинниках професійного середовища, науковця розуміє досліджуване явище як поступову втрату емоційної, когнітивної і фізичної енергії під дією пролонгованого професійного стресу, що виявляється в симптомах психоемоційного виснаження, хронічної втоми, цинізму та зниження задоволення від виконаної роботи.

Один із напрямів дослідження проблеми професійного вигорання вчителя початкових класів убачаємо крізь призму розгортання його професійного сценарію. Як складник життєвого сценарію, останній окреслює міру та межі активності в професійній самореалізації, прогнозує поведінкові стратегії та виражає ставлення вчителя до себе та інших [2]. У зв'язку з цим професійне вигорання розуміємо як втрату ресурсів у реалізації професійного сценарію, певного плану професійного життя, досягнення професійної цілі. Втрата ресурсів професійного, як і життєвого сценарію загалом, зазвичай характерна в період пристосування особистості до життєвих змін, переживання кризових періодів. У стресових ситуаціях сценарій, мобілізуючи зовнішні та внутрішні сили людини, провокує «законсервовані» поведінкові моделі, блокує інновації, здатність використовувати й упроваджувати які – одна з професійних компетентностей учителя. Наші наукові розвідки, проведені 2018 року на базі Наукового центру «Інститут практичної психології та психотерапії» Національного університету «Острозька академія», емпірично підтверджують кореляційну залежність особистісної готовності до змін учителів початкових класів від їхніх сценарних установок [2]. Сценарні установки-рішення, відповідно до праць транзактних аналітиків та їхніх послідовників (Е. Берна, К. Штайнера, Б. і М. Гулдінгів та інших), – основний компонент життєвого, а отже, і професійного сценарію. Сформовані під впливом приписів дорослих у дитинстві в дорослому віці такі установки можуть виконувати функцію гіперімунітету в контексті продуктивного самоздійснення. Імовірно, що сценарні установки блокують досягнення професійного успіху й тим самим провокують професійне вигорання.

Мета цього дослідження – вивчити сценарні установки вчителів початкових класів у контексті їхнього професійного вигорання.

Матеріали й методи досліджень. Услід за Д. Узнадзе, Б. Паригіна, С. Максимова досліджують сценарні установки як психологічні бар'єри – самозахист, неусвідомлений стан, що компенсує потенціал активності особистості й виражає відсутність позитивних реакцій або негативну установку (установку на «старє») [див. 5]. Імовірно, що сценарні установки – це психологічні бар'єри реалізації та професійного сценарію, а отже, чинник професійного вигорання. У зв'язку з цим діагностичний інструментарій містить опитувальник ранніх дитячих рішень С. Максимової як модифікований варіант методики В. Петровського «Дитячі думки» [5] (адаптований українською мовою (Г. Гандзілевська, У. Нікітчук [3])). Відповідно до трикомпонентної моделі К. Маслач і С. Джексона, професійне вигорання вміщує синдром емоційного виснаження, що демонструє втрату емоційних ресурсів; деперсоналізації як процесу розвитку негативних установок щодо інших; і редукції професійних досягнень, на що вказує низька професійна самооцінка й мотивація. Відтак, ми застосували відповідний опитувальник, розроблений для вимірювання ступеня вигорання в професіях типу «людина – людина», в адаптації Н. Водоп'янової [1; 7; 8]. З-поміж чинників професійного вигорання в контексті концепції життєвих сценаріїв Е. Берна та рольової самореалізації П. Горностая виокремлюємо рольові чинники, зокрема рольові поведінкові стереотипи, формування яких може бути обумовлене сценарними установками. Тому, щоби перевірити цю гіпотезу та діагностувати психологічну стать і ступінь андрогінності, маскулітності й фемінності, ми використали опитувальник С. Бем [6].

Виклад основного матеріалу. Емпіричну вибірку нашого дослідження становлять 28 учителів початкових класів закладів загальної середньої освіти Тернопільської області (25 жінок, 3 чоловіки). Середній вік респондентів – 38,7 року, середній стаж роботи – 16,7 року. Відповідно до результатів застосування опитувальника К. Маслач, С. Джексона в адаптації Н. Водоп'янової, у вчителів початкових класів як загалом, так і за трьома шкалами зокрема, переважає високий рівень показника професійного вигорання (табл. 1).

Таблиця 1

Показники професійного вигорання вчителів початкових класів (%)

Шкали опитувальника	Низький рівень, %	Середній рівень, %	Високий рівень, %
Психоемоційне виснаження	19	29	52
Деперсоналізація	23	26	51
Редукція особистих досягнень	17	24	59
Професійне вигорання	20	26	54

Імовірно, що такі результати обумовлені переживанням кризи середнього віку, про що свідчить середній вік респондентів, та сценарними установками вчителів початкових класів.

Зокрема, рис. 1 демонструє, що в учителів початкових класів переважають такі сценарні рішення-установки, як «Не будь маленьким, не будь спонтанним» (8%) та «Не твори» (7%). Здобуті результати підтверджують і попередні наші дослідження, проведені за вибіркою вчителів початкових класів Рівненської області [2]. Очевидно, що такі сценарні установки можуть блокувати в учителів адекватне пристосування до новизни та заважати взаємодії з дітьми молодшого шкільного віку, провокуючи тим самим професійне вигорання.

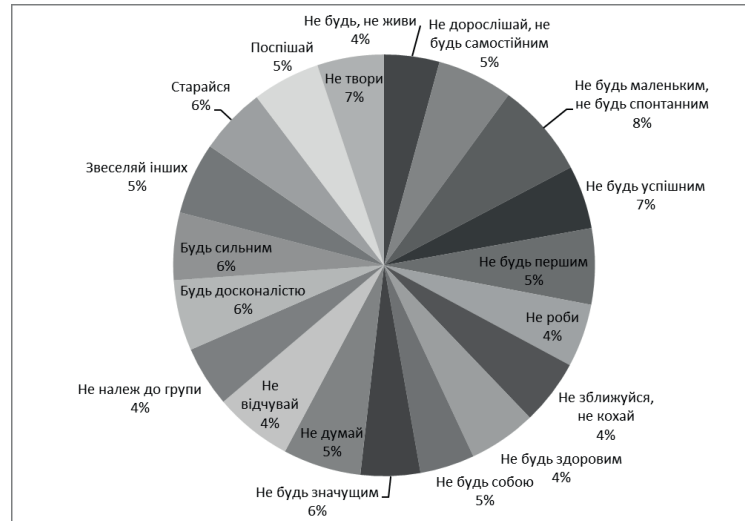

Рис. 1. Показники сценарних установок учителів початкових класів

Результати підтверджують припущення, що сценарні установки – це психологічні бар'єри в ефективній реалізації професійного сценарію вчителів початкових класів. Кореляційний зв'язок між показниками професійного вигорання та сценарними установками-рішеннями виявлений за допомогою коефіцієнта лінійної кореляції Пірсона (табл. 2). Варто відзначити, що всі шкали показника професійного вигорання мають прямий кореляційний зв'язок зі сценарною установкою «Не будь маленьким, не будь спонтанним». Окрім того, загальний показник професійного вигорання залежить і від таких сценарних установок, як «Не твори» та «Не будь успішним». Прямий кореляційний зв'язок простежено між останніми двома приписами та показниками таких шкал професійного вигорання, як «Деперсоналізація» та «Редукція особистих досягнень». Показник шкали «Деперсоналізація» залежить і від таких приписів, як «Не будь собою» та «Будь досконалістю». Прямий кореляційний зв'язок виявлено й між показником шкали професійного вигорання «Психоемоційне виснаження» та показником припису «Поспішай».

Таблиця 2

Результати кореляційного аналізу між показниками професійного вигорання та сценарних установок

Професійне вигорання	Заборони, приписи						
	Не будь маленьким, не будь спонтанним	Не будь успішним	Не твори	Будь досконалістю	Будь сильним	Не будь собою	Поспішай
Психоемоційне виснаження	,543* ,021	,415 ,232	,395 ,677	,282 ,523	,281 ,188	,345 ,453	,316* ,007
Деперсоналізація	,619* ,011	,398** ,000	,410* ,025	,432* ,018	,345 ,957	,432 ,028	,064 ,743
Редукція особистих досягнень	,552** ,000	,343* ,012	,303* ,021	-,334 ,345	,465 ,987	,321 ,342	-,379 ,543
Загальний показник	,342** ,001	,453* ,034	,433* ,032	,231 ,344	,121 ,987	,211 ,342	-,123 ,678

Унаслідок застосування коефіцієнта кореляції Пірсона виявлено пряму кореляцію між загальним показником професійного вигорання та психологічними ролями вчителів початкових класів (табл. 3). Зауважимо, що в респондентів переважає фемінний тип, для якого характерний емоційно-експресивний стиль поведінки (54%). Андрогінний тип, який демонструє рольову гнучкість, притаманний 28% респондентів; маскулінний тип як готовність до активності, ризику, керування тощо – 18%. Зокрема, таблиця 3 демонструє прямий кореляційний зв'язок показника статево-рольового типу «Фемінність» із показниками професійного вигорання, а саме «Психоемоційне виснаження» та «Деперсоналізація»; показника

статевро-рольового типу «Маскулінність» із показником професійного вигорання «Редукція особистісних досягнень»; показника статево-рольового типу «Андрогінність» із показником «Редукція особистісних досягнень».

Таблиця 3

Результати кореляційного аналізу між показниками професійного вигорання та статево-рольовими типами

Професійне вигорання \ Статевро- рольовий тип	Маскулінність	Фемінність	Андрогінність
Психоемоційне виснаження	,567 ,374	,457* ,016	,675 ,342
Деперсоналізація	,123 ,604	,489* ,023	,456 ,956
Редукція особистих досягнень	,512** ,000	,234 ,678	,389* ,018
Загальний показник	,245* ,023	,567** ,000	,123* ,024

Здобуті результати дослідження підтверджують вагомість урахування рольового чинника в профілактиці й корекції професійного вигорання вчителів початкових класів і демонструють обумовленість їхніх психологічних ролей сценарними установками (табл. 4). Відтак, таблиця 4 демонструє прямий кореляційний зв'язок, виявлений за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона, між показниками статево-рольового типу «Маскулінність» і приписами «Не будь маленьким, не будь спонтанним», «Не твори», «Будь досконалістю», «Будь сильним», «Старайся»; показниками статево-рольового типу «Фемінність» і приписами «Не будь маленьким, не будь спонтанним», «Не будь успішним», «Не твори»; показниками статево-рольового типу «Андрогінність» і приписами «Не твори», «Будь сильним», «Старайся».

Таблиця 4

Результати кореляційного аналізу між показниками гендерних і сценарних установок

Статевро- рольовий тип \ Заборони, приписи	Не будь маленьким, не будь спонтанним	Не будь успішним	Не твори	Будь досконалістю	Будь сильним	Не відчувай	Старайся
Маскулінність	,562* ,013	,786 ,678	,442** ,007	,564* ,014	,568** ,004	,411 ,234	,525* ,013
Фемінність	,432* ,022	,523* ,049	,346* ,038	-,765 ,657	,232 ,957	,453 ,580	-,064 ,712
Андрогінність	,567 ,961	,348 ,675	,318* ,024	,378 ,123	,347* ,038	,454 ,765	,367* ,023

Висновки та перспективи подальших досліджень. Здобуті результати свідчать, що доцільно досліджувати проблему професійного вигорання вчителів початкових класів, яку розуміємо як втрату їхніх професійних ресурсів крізь призму розгортання професійного сценарію, певного плану професійного життя, досягнення професійної цілі. Психологічними бар'єрами реалізації професійних компетентностей учителів початкової школи, що провокують синдром професійного вигорання, виокремлено сценарні установки. З'ясовано, що в учителів початкових класів переважають такі сценарні рішення-установки, як «Не будь маленьким, не будь спонтанним» та «Не твори», які можуть блокувати адекватне пристосування до новизни та заважати взаємодії з дітьми молодшого шкільного віку, провокуючи тим самим професійне вигорання. Виявлено, що загальний показник професійного вигорання залежить від таких сценарних установок, як «Не будь маленьким, не будь спонтанним», «Не твори» й «Не будь успішним». Прямий кореляційний зв'язок між показниками шкал професійного вигорання «Деперсоналізація», «Редукція особистих досягнень», «Психоемоційне виснаження» та сценарними приписами вказує на вагомість корегування сценарних установок учителів, зокрема «Не будь маленьким, не будь спонтанним», «Не твори», «Не будь успішним», «Не будь собою», «Будь досконалістю», «Поспішай». Досліджено, що професійне вигорання вчителів початкових класів залежить і від їхніх психологічних ролей. Виявлено прямий кореляційний зв'язок між показниками статево-рольового типу поведінки «Фемінність», який переважає в учителів початкових класів із показниками професійного вигорання, а саме: «Психоемоційне виснаження» та «Деперсоналізація». Окрім того, простежено пряму кореляційну залежність показника професійного вигорання «Редукція особистісних досягнень» із показниками статево-рольових типів поведінки «Маскулінність» та «Андрогінність». Такі результати свідчать про вагомість урахування рольового чинника в профілактиці й корекції професійного вигорання вчителів початкових класів, а також про залежність гендерних особливостей учителів початкової школи від сценарних установок. Прямий

кореляційний зв'язок між показниками статево-рольових типів і показниками сценарних приписів дає підстави виокремити сценарні установки вчителів початкової школи, які їх обумовлюють, а саме: «Не будь маленьким, не будь спонтанним», «Не твори», «Не будь успішним», «Будь досконалістю», «Будь сильним», «Старайся». Отже, результати свідчать про потребу профілактики та корекції професійного вигорання вчителів початкових класів, відновлення їхніх професійних ресурсів і вагомість рольового чинника в цьому процесі.

Перспективу подальших розвідок убачаємо в розробленні відповідної корегувальної програми для вчителів початкової школи.

Література

1. Водопьянова Н. Е., Старченкова Е. С. Синдром выгорания: диагностика и профилактика. 2-е изд. СПб.: Питер, 2008. 336 с.
2. Гандзілевська Г. Б. Психологічні бар'єри та ресурси реалізації акмеологічних компетентностей вчителів початкових класів закладів загальної середньої освіти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»: збірник наукових праць*. Острог: Вид-во НаУОА, 2018. №7. С. 9–14.
3. Гандзілевська Г., Нікітчук У. Адаптація опитувальника батьківських заборон С. Максимової. *Особистісне зростання: теорія і практика: збірник наукових праць за матеріалами III Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (м. Житомир, 27 квітня 2018 р.) / ред. кол.: Л. П. Журавльова, Л. О. Котлова, К. А. Марчук. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2018. С. 30–33.
4. Колтунович Т. А. Як не згоріти в полум'ї професії: корекційна програма для вихователів дошкільних навчальних закладів. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. 200 с.
5. Максимова С. В. Творчество: созидание или деструкция: монография. Москва: Академический проект, 2006. 222 с.
6. Практикум по гендерной психологии / под ред. И. С. Клециной. СПб., 2003. С. 277–280.
7. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. Москва, 2002. С. 360–362.
8. Maslach C. M. Job burnout: new research and intervention. *Current Directions in Psychological Science*. 2003. Vol. 12. P. 189–192.